

М. Ф. ЦЕЛУЙКО, О. В. УСЕНКО

Михайло Федорович Целуйко, здобувач Одеської національної юридичної академії;

Олена Валеріївна Усенко, викладач Чернігівського інституту імені Героїв Крут

ОСНОВНІ КОНЦЕПЦІЇ ПРОФЕСІОНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ КУЛЬТУРИ У ВІТЧИЗНЯНІЙ ПРАВОВІЙ НАУЦІ

Проблема вибору методики для здійснення дослідження правової культури є дуже складною та неоднозначною не лише із міркувань доступності та простоти застосування, а й з точки зору філософії та логіки науки.

Необхідною передумовою для розробки умов формування правової культури у співробітника правової системи є з'ясування питання: «Що таке правова культура і в чому її сутність?»

Виконувана стаття передбачає вивчення тих напрямків державної політики України, що спрямовані на її інтеграцію у співдружність Європейських держав.

Дана стаття також тісно пов'язана з адміністративною реформою в Україні, що проводиться відповідно до Указу Президента України «Про заходи щодо впровадження Концепції адміністративної реформи в Україні», метою якої є удосконалення системи і структури державних органів, приведення їх у відповідність до сучасних вимог і умов.

Основні дефініції терміна «правова культура» були дані в 1960 – 80 рр., і інтерпретувалися в основному через категорію «соціалістична правова культура». У більш пізній період до даної проблеми практично не зверталися, хоча громадські відносини зазнали значних змін і раніше вироблена концепція соціалістичної правової культури перестала відповідати сучасним реаліям.

Розробка даного поняття проводилася в основному з прикладних позицій без урахування соціально-філософського аспекту означеної проблеми. У силу цього відсутнє комплексне визначення правової культури, яке відповідало б аксеологічному змісту даного поняття, розглядало б її в контексті з такими поняттями, як «менталітет», «духовність» і інші, а також характеризувало б її саме як філософське, правове та соціальне явище державно-правової дійсності, не виключаючи при цьому пріоритетного правового змісту даної категорії.

У даний час у вітчизняному правознавстві хоча й активізувався процес дослідження проблем правової культури, однак останні дослідження носять більше вузькоприкладний характер.

Слід зазначити, що правова культура є частиною культури суспільства, у зв'язку з чим до визначення її поняття можливе застосування підходів, які є в науці щодо загального поняття «культура».

У вітчизняній літературі використовуються в основному три концепції: антропологічна, соціологічна, філософська.

У рамках антропологічного (діяльнісного) підходу правова культура розглядається як прояв різноманітних сфер правового життя¹. На думку Н. Н. Вопленко, правова культура є процес і результат творчості людини у сфері права, характеризується створенням і затвердженням правових цінностей. Правова культура не має власної предметності, а являє собою один з аспектів загальнолюдської культури, яка втілилася в праві та юридичній практиці. Творець, носій і реалізатор правової культури – особистість².

Е. Іон і М. С. Каган визначають культуру як явище, похідне від діяльності, а духовну культуру розуміють як її частину³.

За словами В. Іванова, правова культура – це не лише якісний стан правового життя суспільства, що ідентифікується в рівні розвитку правової діяльності, юридичних актів, правосвідомості та в якісному рівні правового розвитку людини, а й у якісному ступені гарантованості державою та цивільним суспільством свобод і прав людини⁴.

Правова культура в рамках соціологічного підходу вивчається у громадському і особистісному контекстах. «Правова культура – це сукупність всіх цінностей, створених людиною у правовій сфері». Правова культура – це сфера людської практики, що є «... сукупністю норм, цінностей, юридичних інститутів, процесів і форм, які виконують функцію соціоправової орієнтації людей у конкретному суспільстві (цивілізації)»⁵.

За ідеями Д. А. Керімова, правова культура – це цивілізований спосіб правового життя, система загальнолюдських духовно-моральних цінностей, відповідно до яких здійснюється нормативне взаємовідношення між всебічно розвиненими людьми, їхньою порядністю у правових вчинках, поведінці та діяльності⁶.

За словами С. С. Алексєєва, правова культура являє собою свого роду юридичне багатство, виражене в досягнутому рівні розвитку регулятивних якостей права, юридичної техніки, які відносяться до духовної культури, до правового прогресу⁷.

В. Н. Карташов розглядає правову культуру в широкому і вузькому сенсі слова. Правова культура в широкому розумінні, на думку В. М. Карташова, це все те, що створено людьми, їх колективами та організаціями в правовій сфері (законодавство, судова та правоохоронна системи, акти застосування тощо).

У вузькому сенсі слова правова культура – це певний рівень знання і розуміння права, активної і законослухняної поведінки людей, їх колективів і організацій⁸.

В. П. Сальников вважає, що правова культура є «особливе соціальне явище, яке може бути сприйнято як якісний правовий стан і особистості, і суспільства, який підлягає структуруванню за різними підставами». Правову культуру особистості і суспільства він розглядає «як одну з категорій загальнолюдських цінностей, як найважливіший результат загальнодемократичних завоювань прогресивного людства»⁹.

Поняття правова культура потребує деяких уточнень: розвиток правової культури суспільства немислимо без людини і його діяльності, а правова культура особистості є компонентом правової культури суспільства і залежною від неї величиною. Дані твердження обґрунтовують необхідність цілеспрямованого формування правової культури особистості для розвитку правової культури громадянського суспільства.

Серед існуючого різноманіття визначень правової культури слід звернути увагу на ті, які не є антропологічними, філософськими або соціологічними.

Обґрунтувати основні концепції професійно-правової культури у вітчизняній правовій науці для дослідження в механізмі формування та реалізації сучасного українського права, описавши предмет професійно-правової культури як наукової дисципліни, охарактеризувавши та висвітливши проблеми, що постають у ході її вивчення.

Розвиток правової культури суспільства немислимий без людини і його діяльності, а правова культура особистості є компонентом правової культури суспільства і залежною від неї величиною. Дані твердження обґрунтовують необхідність цілеспрямованого формування правової культури особистості для розвитку правової культури громадянського суспільства.

Серед існуючого різноманіття визначень правової культури слід звернути увагу на ті, які не є антропологічними, філософськими або соціологічними.

Правова культура – система «громадських і ідеальних елементів, що відносяться до сфери дії права. Сюди входить саме право як система норм, правовідносини (система суспільних відносин, регульованих правом), правові установи»¹⁰.

Правова культура відображає ідейно-правовий стан суспільства на певному історичному етапі, характеризує рівень правосвідомості, знання права, повагу до законів. Правова культура розуміється деякими авторами як сукупність усіх компонентів, суб'єктів юридичної надбудови в їх реальному функціонуванні в цілях прогресивного розвитку соціального організму, постійного збагачення правових предметних форм (юридичних культурних цінностей).

Правова культура нерідко трактується через поняття рівня розвитку її компонентів: у ній виділяються рівні правосвідомості, законності, досконалості законодавства, досконалості юридичної практики. Серед показників рівня правової культури називаються також розвиненість правових поглядів, широта і гарантованість прав, рівень правоохоронної діяльності, рівень юридичної освіти і виховання¹¹.

У зв'язку з цим значний інтерес представляє запропонований В. В. Лазаревим комплексний підхід до визначення правової культури. Він розглядає правову культуру в двох аспектах: як оціночну (аксіологічну) і як змістовну категорію¹².

Як оціночна категорія правова культура може бути розглянута у вигляді якісного рівня правової дійсності на конкретному етапі розвитку суспільства. При цьому, під правовою культурою суспільства розуміється якісний стан правового життя суспільства, яке проявляється «в досягнутому рівні досконалості правових актів, правової і правозастосовчої діяльності, правосвідомості та правового розвитку особистості, а також ступеня свободи її поведінки та взаємної відповідальності держави і особистості, позитивно впливаючи на суспільний розвиток та підтримку самих умов існування суспільства»¹³.

Разом із тим не можна не звернути увагу на занадто велике різноманіття підходів у розумінні правової культури, що не дозволяє розкрити єдину сутність цього явища. У результаті деякі підходи до дослідження правової культури виявляються суперечливими, а іноді просто несумісними.

У радянській юридичній науці загально визнано було характеризувати правову культуру в двох аспектах:

- а) правова культура як певний ідейно-правовий стан суспільства на тому чи іншому етапі його розвитку;
- б) правова культура – сукупність знань про право застосовувати закон у повсякденному житті, поважати його, що й забезпечує дотримання правових вимог.

З інших позицій підходить до визначення правової культури Г. І. Балюк (діяльнісна концепція). На її думку, правова культура – сукупність всіх цінностей, які створюються людьми у сфері права. Відповідно, правова культура «включає саме право (об'єктивне і суб'єктивне), правосвідомість, правові відносини, стан законності, рівень досконалості законотворчої, правозастосовчої та іншої правової діяльності. Вона являє собою як би правовий феномен, близький до розуміння всієї юридичної надбудови, але неодмінно включає в себе людину і її діяльність»¹⁴. Здається, що запропоноване визначення розширює поняття правової культури, у зв'язку з чим зміст виявляється розмитим, невизначеним.

Отже, у даному випадку правова культура ототожнюється з механізмом правового регулювання, хоча автор вважає, що такий підхід дозволяє усунути можливість їх ототожнення. Аналогічної позиції дотримується В. П. Сальников, який вважає, що правова культура близька до юридичної надбудови, «але обов'язково включає саму людину і її професійну діяльність»¹⁵. Аргументи, наведені Г. І. Балюк і В. П. Сальниковим, і обґрунтування неточності правового регулювання та правової культури (у першому випадку юридичні засоби спрямовані на задоволення не класово-політичних потреб за допомогою права, у другому – на розвиток здібностей, умінь, навичок конкретних суб'єктів права), резонні.

Здається, не можна звужувати сферу механізму правового регулювання, тому що він не є виключно сферою реалізації суспільних потреб, а призначення правової культури пов'язане не тільки з розвитком здібностей суб'єктів права. Слід зауважити, що правова культура, будучи явищем дуже складним за своєю внутрішньою структурою і широтою соціальних зв'язків, не зводиться до знання законів, вироблення правових навичок. Тому вирішальну роль в її розвитку, як і в будь-які інші різновиди культури, відіграють усвідомлення і реалізація суспільних інтересів і потреб. На основі цього М. М. Кейзеров включає в поняття правової культури політичну оцінку права і правової поведінки, правотворчу діяльність і правову науку¹⁶.

Крім зазначених вчених, науковими дослідженнями в галузі правової культури займалися О. В. Аграновська¹⁷, В. М. Боєр¹⁸ та ін.

Окремою темою дослідження є професійна правова культура юристів, представлена в роботах В. В. Кожевнікова, В. П. Сальникова, Л. К. Суворова, Н. Л. Гранат¹⁹.

Серед українських дослідників поняття та сутності правової культури слід виділити наступних авторів: О. С. Дьоміну, І. В. Осика, Р. А. Сербіна.

На думку О. С. Дьоміної, правова культура є багатозначною характеристикою однієї з найважливіших сторін життя суспільства, невід'ємною складовою його загальної культури, яка містить правові цінності та норми в правовій сфері суспільного життя²⁰.

Осика І. В. пропонує визначити правову культуру як структурно-складне цілісне утворення, яке включає в себе якісний стан правового життя суспільства, відображеного в досягнутому рівні досконалості правових актів, правової і правозастосувальної діяльності, правосвідомості та правового розвитку особистості, а також у ступені свободи її поведінки і взаємної відповідальності держави та особистості, що позитивно впливає на суспільний розвиток і підтримання умов функціонування суспільства²¹.

Українському суспільству, перебуваючи в перехідному етапі розвитку, відповідає визначення правової культури, сформульоване Р. А. Сербіним: «Правова культура – це категорія філософії права, яка характеризує зумовлене природним правом, всім соціальним, духовним, політичним, економічним ладом правове життя людини й людства, що полягає у досягнутому рівні розвитку правової діяльності, правосвідомості та загалом, у рівні правового розвитку суб'єктів (людини, різних груп, всього населення, людства взагалі), і забезпечує верховенство права у суспільному житті, дієвість гуманітарних принципів справедливості, свободи й гуманізму, людини як вищої соціальної цінності, захист її честі й гідності, а також гарантованість державою, міжнародними інституціями захисту прав і свобод, загальнолюдських цінностей»²².

Науковим підсумком проведеного дослідження є наступне. Не применшуючи плідності зазначених підходів до визначення поняття правової культури, вважаємо за можливе дотримуватися аксіологічного підходу. Саме у цьому підході ціннісне бачення правової культури дозволяє більш чітко відмежувати її від інших близьких до неї категорій (механізм правового регулювання тощо).

Виходячи з вищевикладеного можна запропонувати наступне визначення: правова культура – це сукупність цінностей, юридичних інститутів і процесів, що виконують функцію соціоправової орієнтації людей у конкретному суспільстві.

¹ Каминская В. И., Ратинов А. Р. Правосознание как элемент правовой культуры // Правовая культура и вопросы правового воспитания. М., 1974. – С. 42 – 43.

² Выступление *Вопленко Н. Н.* на Всероссийской научно-теоретической конференции в г. Волгограде // Государство и право. – 2001. – № 10.

³ *Ион Э.* Проблемы культуры и культурной деятельности. – М., 1969. – С. 93; *Каган М. С.* Человеческая деятельность (Опыт системного анализа). – М., 1974. – С. 28.

⁴ *Иванов В.* Некоторые аспекты правового нигилизма на современном этапе республики Украины. – Бельцы, 2006. – С. 862.

⁵ *Синюкова Т. Н.* Правовая культура // Теория государства и права: Курс лекций / Под ред. Н. И. Матузова и А. В. Малько. – Саратов, 1995. – С. 473.

⁶ *Семитко А. П.* Теория государства и права / Под ред. В. М. Карельского и В. Д. Первалова. – М.: Юристъ, 2004. – С. 18.

⁷ *Алексеев С. С.* Общая теория права: В 2 т. – М., 1981. – Т. 1. – С. 213.

⁸ *Карташов В. Н.* Теория государства и права. Начальный курс. – Кострома, 2000. – С. 148 – 150.

⁹ Теория государства и права: Учеб для вузов / Под ред. проф. В. М. Корельского и проф. В. Д. Первалова. 2-е изд. изм. и доп. – М., 2002. – С. 341.

¹⁰ *Никитин А. Ф.* Школьный юридический словарь. – М., 2004. – С. 240.

¹¹ *Семитко А. П.* Теория государства и права / Под ред. В. М. Карельского и В. Д. Первалова. – М.: Юристъ, 2004. – С. 21.

¹² *Лазарев В. В.* Общая теория права и государства. Учеб. для вузов. – М., 2002. – С. 203.

¹³ Теория государства и права: Учеб для вузов / Под ред. проф. В. М. Корельского и проф. В. Д. Первалова. 2-е изд. изм. и доп. – М., 2002. – С. 341.

¹⁴ *Балюк Г. И.* Взаимосвязь правовой культуры и социалистической демократии. – К., 1984. – С. 6.

¹⁵ Общая теория права: Курс лекций / Под ред. В. К. Бабаева. – С. 500.

¹⁶ *Кейзеров И. М.* Вказана праця. – С. 113.

¹⁷ *Аграновская Е. В.* Вказана праця. – С. 18.

¹⁸ *Боєр В. М.* Правовая информированность и формирование правовой культуры личности. Автореф. дисс. ... канд. юрид. наук. – М., 1993; *Боєр В. М.* Правовая информатизация общества и социология правового сознания. – М., 2001.

¹⁹ Гранат Н. Л. Правовое сознание и правовая культура // Юрист. – 1998. – № 11/12; Гранат Н. Л. Профессиональное сознание и социалистическая законность в деятельности органов внутренних дел. – М., 1984.

²⁰ Формування правової культури студентської молоді в умовах сучасного українського суспільства: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 [Електронний ресурс] / О. С. Дьоміна; НАН України. Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. – К., 2007. – С. 13.

²¹ Правова культура у формуванні правової, соціальної держави: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 [Електронний ресурс] / І. В. Осика; Ін-т законодавства Верховної Ради України. – К., 2004. – С. 8.

²² Там само.

Резюме

У статті визначено основні концепції професійно-правової культури у вітчизняній науці, обґрунтовано поняття громадських і ідеальних елементів, що відносяться до сфери дії права.

Ключові слова: професійно-правова культура, професія, культура, діяльність, професіоналізація, моральна культура, правова культура.

Резюме

В статье определены основные концепции профессионально-правовой культуры в отечественной науке, обосновано понятие общественных и идеальных элементов, которые относятся к сфере действия права.

Ключевые слова: профессионально-правовая культура, профессия, культура, деятельность, профессионализация, нравственная культура, правовая культура.

Summary

In the article certainly basic conceptions professionally legal cultures in vitchiznyany science, grounded concept of public and ideal elements which behave to the sphere of action of right.

Key words: professionally-legal culture, profession, culture, activities, professionalism, moral culture, legal culture.

Отримано 10.01.2011